

Hasonlóan futamodtak meg az aranyosszéki B á g y o n unitárius templomát ostromló jezsuiták. Amikor a templomerődbe szorult unitáriusokat szorongatták az ostromlók, a monda szerint az „... egyik leleményes menyee-kének eszébe ötlött azon hadi fortély, melylyel a kövendiek egykor a tatárokat megszalasztották, pár percz alatt a papnak szomszédos méhes háza ki lett ürítve, s a falakon félelmes projectilekkel fegyverzetten tünt fel az aszszonyosereg, a kenetteljesen szónokló és füstölő papok fejére méhkasokat röpitvén le; a felbojgatott méhesoportok gomolyogva lepték el a papokat, kik kegyetlenül egybecsipetve comikusán dagatt pofákkal iramodtak meg s futottak el“ [i. h. 162].

A XVII. században a h o l e m á n y i szász vár ostroma alkalmával a várőr leánya a kurucokra zúditja apja méhkasait s futásra kényszeríti az ostromlót [KÖVÁRI LÁSZLÓ, Erdély régiségei. Pest, 1852. 220].

PESTY FRIGYES a krassószöregyi Macsováról közli a következő, fentiekhez hasonló mondát: „Az utolsó török háború idején a török portyázók e helységhez közeledtek, melynek hírére a lakosság az erdőbe futott, a törökök pedig úzóbe vették. Péter Kosztandin négy méhkasát lepedőbe takarva vitte magával, és azzal a lakosság után a Macsova völgyben levő szorosba vonult; de látván, hogy itt is utoléri az ellenség őt, kasaival a földre hányta magát, mire a sok méh kiszabadulván, az oda ért törököknek estek, és azokat összeszurkálták és csipdesték. Ezek futásnak eredtek, és Macsova népe így menekült, — a rege szerint“ [PESTY, Krassó vármegye története. Bp., 1884. II, 2, 13–4].

Hogy a bágyoniak, kövendiek, meg mások valóban alkalmazták-e védekezésük során a méhkasokat, természetesen nem tudjuk. Történeti adatok nyomán azonban kétségtelen, hogy ezek az erdélyi mondák a középkori várvédelem egyik fortélyát őrizték meg.

Idevonatkozó történeti adatokat ismerünk 1289-ből, amikor I. Albert osztrák herceg Kőszeg várát ostromolta. A várat védő nők forró vizet, égő rőzsét, méhkasokat dobáltak a támadók közé, hogy visszaszorítsák őket. Hasonlóan védekeztek Murát szultán csapatai ellen Nándorfejérvár védői. A várórség ugyanis BONFINI szerint olvasztott szurkot, ként és méhkasokat zúditott a rohamozó törökök közé.¹

GUNDA BÉLA

A Pappfalvi Havasalyi-család. Adalék a magyar-román asszimiláció kérdéséhez. A közelmúltban meglehetősen sok szó esett mindkét érdekelt részen az elmagyarosodás vagy elrománosítás és az elrománosítás vagy elmagyarosítás kérdéséről. E probléma élénken foglalkoztatta mind a magyar, mind a román közvéleményt. Ennek vizsgálata a nagy érdeklődésnek megfelelően, sajnos, elsősorban a publicisztika és csak igen kis mértékben a tudomány módszereivel történt. Ez okozta aztán, hogy e tudományos kérdésből politikum lett, s az asszimiláció kutatása a történettudomány meg a szociológia tárgyilagossága védelmének kikérése helyett a kölcsönös vádaskodás síkjára

¹ Mindkét esetet — részben hibásan — említi Sötér I., A méh és világa. Bp., 1908. II, 60. — A helyes adatokra l. Pauler Gyula, A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Bp., 1899. II, 407. — Doberdói Breit J., A magyar nemzet hadtörténelme. Bp., 1930. VI, 218. — Bonfini, Rerum Ung. Dec. III. Lib. IV., az 1568. évi bázeli kiadásban 453. l. — Pauler munkájának idevonatkozó adatára Balanyi György veletlenül figyelmeztetni, Bonfini adatának kikeresését Kelemen Lajosnak köszönöm.

terelődött. A hiba bizonyára ott kezdődött, hogy a hozzászólók itt is, túl is a jelen törekvéseit igyekeztek igazolni. Tollukat többnyire nem a múltbeli tényleges helyzet megismerésének a vágya, hanem az vezette, hogy az ő népük érdeke mit kíván. Ezért a mai kor törekvéseit egyszerűen visszavetítve a múltba, nálunk, ha az asszimiláció kérdése felmerült, csak elrománosításról, a túloldalon pedig csak elmagyarosításról akartak tudni. Aki azonban a jelen szempontjaitól nem befolyásolva közeledik a problémához, világosan látja, hogy a nacionalizmus uralomra jutása előtti századokban tudatos elnemzetietlenítésről egyik félnél sem lehet beszélni. Az asszimiláció ugyanis akkor az öntudatlan társadalmi folyamatok bonyolult szabályai szerint alakult. Abban a korban tehát egészen más tényezők döntöttek el, hogy mikor és hol, melyik nép asszimilál a másik kárára, mint ahogyan azt ma a közudat véli. Így lévén a dolgok, a történész a moldvai csángók legnagyobb részének csak elrománosodásáról és a középkori román kenézeknek csak elmagyarosodásáról beszélhet.

Az asszimiláció kérdésének tárgyilagos és tisztán tudományos alapon való vizsgálatát az Erdély területén összekeveredve élő két nép alaposabb megismeréséhez, múltjának, viszonyának józan szemléléséhez lényegesnek véljük. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a közös erdélyi múlt elfogulatlan feltárása azt fogja bizonyítani, hogy a magyar és román nép békés együttélésének hosszú korszaka mellett az áldatlan harc időszaka egészen eltörpül. Az erdélyi parasztság múltjának vizsgálata majd bizonyára azokat az öntudatlan, kölcsönös népi hatásokat, érintkezéseket, melyek a magyarság névtelen tömegeit a románok és a románságot a magyarok részéről a múltban érték. A néppel foglalkozó új kutatási irány módszereinek tökéletesedésétől függ, hogy a történettudomány mikor tud e kérdésekre biztos feleletet adni. Az utat azonban, melyen a két nép érintkezései a múltban haladtak, a névtelenség homályából kiemelkedett családok, egyének élete már is világosan mutatja. Az alábbiakban egy elmagyarosodott román család történetén keresztül az asszimiláció megítéléséhez, egyben pedig a román uralkodóházak történetéhez kívánok szerény adalékkal szolgálni.

Báthory István 1584-ben a Kolozsvár tőszomszédságában fekvő Papfalva és Kóród egész birtokokat, Havaselvi (Hawasely) Balázsnak, Vlad havasalföldi vajda fiának adományozta [OL. Km. Cttus Colos, H. 17]. Az oklevél élénk színekkel eseteli azokat a vitézi tetteket, mellyekkel az adományos ezt a kegyet kiérdemelte. Ebből az adománylevélből, valamint egy 1591. évi fassióból [ENMLt. Macskási-cs. lt. I. Reg. Fasc. I. No. 3, 5], melyben pályafutását maga beszéli el, Havaselvi Balázs életének főbb állomásai jól rekonstruálhatók.

Atyjáról okleveleink csak annyit árulnak el, hogy Havasalfölde vajdája volt. Abból azonban, hogy Havaselvi Balázs már kisgyermekkorában Magyarországra került, arra következtethetünk, hogy apját igen korán elvesztette. A román történelemből tudjuk, hogy apját, Vlad Vintilă dela Slatina-t (1532–35), az ellenzéki bojárok 1535 júniusában meggyilkolták [GIURESCU CONSTANTIN, Istoria românilor, București, 1940. II/1: 162]. Ekkor felesége, Rada asszony, a trónjukat veszített vajdák és pártütő bojárok hagyományos menedékhelyén, Magyarországon keresett oltalmat magának és gyermekének. Fia nem sokkal korábban született s talán már a kereszttséget is Magyarországon nyerte. Ezzel, vagy szüleinek ismeretlen magyar kapcsolataival, magyarázható, hogy a vajdafi a kereszttségben a magyarok között mindenkor rendkívül kedvelt, a keleti egyházban ellenben kevésbé gyakori Balázs nevet kapta.

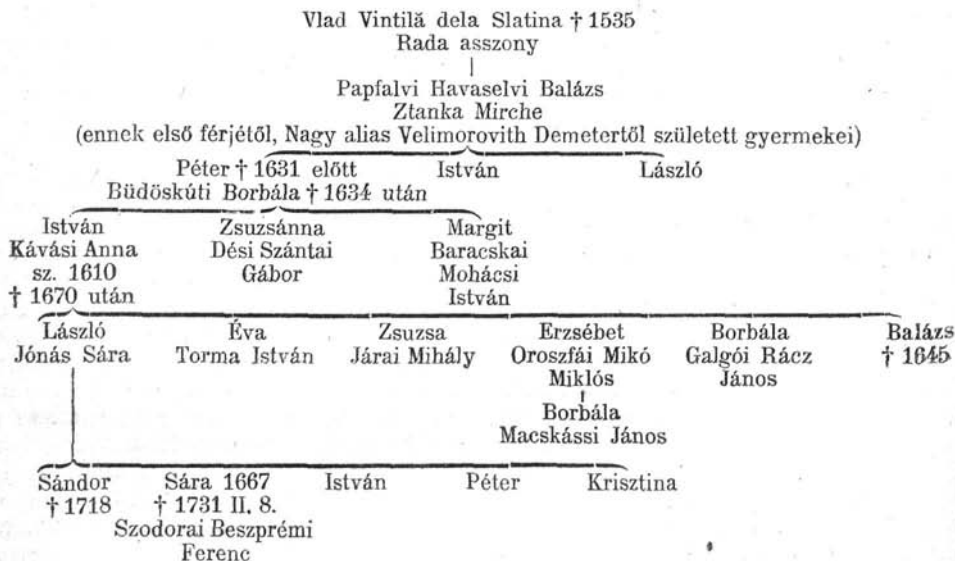
A menekültek Magyarországon rangjukhoz méltó bánásmódban részesültek, s az ifjú valamelyik főúri udvarban eshetett át azon a nevelésen, mely akkor a magyarság legjobbjainak politikai és katonai iskolája volt. Mátyás ragyogó renaissance és humanista udvarát Budán a török ugyan szétzúzta, de a főúri várak tovább őrizték ezt a kultúrát. Pezsgő szellemi élet, s ugyanakkor állandó készenlét a keresztyénség ellensége, a török, elleni megalkuvás nélküli harcra jellemezte ezeket a központokat. Itt, a kemény végvári harcokban és az udvarok olaszos szellemi légkörében nőtt fel az a nemzedék, melyet Balassi Bálint személyesített meg legjobban. A fiatalos hősi lendület, mellyel ez a generáció küzdött a magyarságra szakadt fátum ellen, a Kárpát-medence minden népét megragadta. Horvát és tót, német és román a magyarságban látta akkor a gátat, mely önfeláldozásával feltartóztathatja a Kárpátok alatt élő népekre zúdult török veszedelmet [SZABÓ ISTVÁN, A magyarság életrajza. Bp., é. n. 108—9]. Ez az áramlat foghatta meg Vlad vajda fiának a lelkét is, s formálta őt egész életére olyan kemény katonává, mint amilyenekké azok a törökverő magyar barátai lettek, akikkel együtt nevelkedett.

Havaselyi Balázs fiatal éveit — mint maga elbeszéli — a magyar végvidéken az ellenséggel való harcban töltötte.¹ Forrásaink nem említik, hogy melyik udvarban nevelkedett. Abból azonban, hogy későbbi egész életpályája Báthory Istvánhoz kapcsolódik, a familiárisi viszony ismeretében feltételezhető, hogy Havaselyi Balázs a Báthory-család vagy annak érdekkörébe tartozó valamelyik familia házában növekedett fel. Az idézett oklevelekből erdélyi szerepléséről csak annyit tudunk meg, hogy Báthory Istvánnal került be Erdélybe, részt vett a Békes Gáspár elleni harcokban és a kerelőszentpáli csatában kitüntette magát. A kor szokásai szerint a familiáris és a dominus magánjogi viszonya akkor sem változott, ha az úr időközben közjogi méltóságra emelkedett. Ezek a kipróbált, hűséges emberek továbbra is patronusuk mellett maradtak, sőt most már állami feladatokhoz jutottak. Így lett Havaselyi Balázs a Báthoryak familiáriusából az erdélyi fejedelmi katonaság egyik vezetője. Mint ilyen udvari vitéz követte aztán királyi trónra emelt urát Lengyelországba. Ott résztvett az erdélyi csapatokkal a litvániai harcokban és az oroszok elleni hadjáratban. Nehéz helyzetekben tanúsított bátorságával, hűségével és használhatóságával kiérdemelte királya teljes bizalmát.² A familiáris-viszony szép példája az a szoros kapcsolat, mely Báthoryt és Havaselyi Balázst egész életükre összefűzte. Míg bírta a katonai szolgálat terhét, királya állandóan maga mellett tartotta. 1581-ben még szerepelt a Lengyelországban állomásozó magyar katonaság fizetési lajstromaiban [VERESS ENDRE, Fontes rerum Hungaricarum. Bp., 1918. III, 146]. Hat-nyolc lovassal szolgálta urát, s nevét mindig a legelőkelőbb magyar urak és vezető katonák között sorolták fel [i. h. 72, 81, 105].

¹ „... in Hungariae finitimis hostibus locis exercitiis militaribus...”

² „... laboriosissimis militum praesertim Hungarorum virtutibus adversus Moscum bellum navaret, eiusdem in expeditionibus, castris, acie, pugna ea tolerantia, fortitudine, fide sibi commissas partes obivisset, ut dignus fuisset habitus tanti Principis potentissimi non modo ore, litteris et diplomatibus commendari, sed et largitionibus ac munificentia ornari. Quae quidem munificentia regia cum non facili labore parva sit, sed eo sudore, ut saepenumero idem Blasius Havasely non parcens vel vitae suae, non dubitavit dubiae et periculosissimae Martis aleae studio virtutis ad effusionem usque sanguinis sui se subjicere...”

Minden jel szerint a lengyel udvartól 1584 körül vált meg. Kapcsolata azonban a Báthory-családdal ezután sem szakadt meg. A katonáskodásban kiiregedett hú familiáris a Báthoryak tasnádi udvarába — talán éppen nevelkedése színhelyére — került, hogy officiálisként igazgassa ezt az uradalmat. Báthory István azonban nem csupán egykori vitézéről, hanem családjáról is méltóképpen akart gondoskodni, amikor 1584-ben Papfalvát és Kóródot, majd pedig a belsőszolnokmegyei Cserneket neki adományozta. A Báthory-háznak teljesített értékes szolgálatai a fejedelmi család többi tagjainak bizalmát is biztosították Havaselvi Balázs számára. Báthory Zsigmond nem csupán a tasnádi dominium vezetésében hagyta meg, hanem, amikor nősülni akart, Jósika Istvánnal együtt mint a Báthory-ház bizalmi emberét, őt küldte ki Olaszországba, hogy szerezze meg neki a firenzei herceg leányának a kezét [SZAMOSKÖZY IV, 24]. Ez egyben az utolsó biztos adat, melyet Vlad vajda fiának életéről tudunk. Halála hihetőleg a századforduló után következett be.



Utódai után nyomozva, joggal gondolhatnók, hogy azokat a Papfalván egészen a XVIII. század elejéig birtokos Havasalyi család tagjaiban találjuk meg. Bár ez a familia tényleg őrizte a Vlad vajdától való származás tudatát és pecsétjéül Havasalfölde címerét használta, okleveles adataink kétségtelenül bizonyítják, hogy a papfalvi Havasalyiak Havaselvi Balázsnak nem vérszerinti leszármazottai. Ő ugyanis csak élete alkonyán nősült meg, s házasságán nem volt gyermekáldás. Vlad Vintilă dela Slatina vajda családjának tehát Havaselvi Balázsban magvaszakadt. A későbbi Havasalyiak nem Balázsnak, hanem feleségének, Ztanka Mirchenek első férjétől, limbai Nagy alias Velimorovith Demetertől született fiaitól, Pétertől, Istvántól és Lászlótól származnak. Havaselvi Balázs ugyanis 1591-ben — fejedelmi engedéllyel — feleségét és annak fiait tette meg birtokaiban örököséivé [VERES, Doc. III, 232]. A mostohafiúk aztán a birtokkal együtt lassanként átvették az édesatyjukénál bizonyára előkelőbb nevelőapjuk származástudatát, címerét és végül nevét is. Az első nemzedék még Nagy alias Havaselvinek nevezte ma-

gát, a XVII. század közepére azonban eredeti nevét végleg letette [Macskási-lt. i. h. 49. l.]. A második generáció házasságaival szövődött új rokoni összeköttetések aztán végleg a magyarsághoz kapcsolták a családot. A gyorsan felejtő köztudat ettől kezdve a Havasalyi családot úgy tartotta számon, mint Vlad vajda elmagyarosodott utódait.³

A XVII. századi Havasalyiak közül egyik sem futott be névadójukhoz hasonló kiemelkedő pályát. Bár jómódú birtokosok voltak, megyéjük igazgatásán túlmenően közpályákon nem jeleskedtek. Említésre közülük talán egyedül Havasalyi István méltó. Az ő 1642–6. évi napló-feljegyzései indították ugyanis Rettegi Györgyöt emlékiratai megírására [Hazánk 1848:131]. A végzet azonban ezt a Havasalyi családot sem engedte elterebélyesedni. Havasalyi Sándorban 1718 körül férfiágon ez a familia is kihalt, s birtokait a kincstártól 1720-ban az egyik nőági jogigénylő, Macskási János, az erdélyi harmincadok felügyelője váltotta magához [Macskási lt. I. Reg. Fasc. I. No. 3, 5].

Havaselyi Balázs életpályája, majd pedig mostohafiainak sorsa világosan mutatja, hogy a nagy egészében magyar nemzetiségű nemesi rendbe felemelkedő idegeneket a közös életforma alakította át először magyar nemessé, majd végül magyarrá. Ez az életforma ugyanis, különösen a török harcok első évtizedeiben, a közért, nagy eszmékért áldozni tudást, a magasabb műveltséget, nagyobb távlatú szemléletet, politikai érettséget, a másokért való felelőséget testesítette meg. Vonzása minden külső kényszer nélkül magához szívta az emelkedő társadalmi elemeket. Kerete akkor még nem volt olyan merev, mint később. Társadalmi és nemzetiségi tekintetben egyaránt nem az elzárkózás jellemezte. A kardjával kitűnő magyar jobbágy vagy a török elleni harcosokhoz csatlakozó román és délszláv vitéz minden akadály nélkül bejuthatott a nemesség soraiba. S mivel ez a csatlakozás mindig önkéntes volt, nem kívánta a múlt, a származás megtagadását, mint később, a tudatos asszimiláció korában. Havaselyi Balázs is mindvégig büszke maradt román származására. A részére kiállított oklevelekbe apja nevét is mindig bevétette. Mindez azonban nála nem hiúság, hanem öntudat. Nem felejtkezett meg ugyanis sohasem arról, hogy fejedelmi ősei milyen magatartásra kötelezik. Élete végén maga vallja meg, hogy gyermekkorától kezdve legfőbb törekvése volt elődeihez méltónak mutatkozni.⁴ Bár Havaselyi Balázs szinte egész életét a XVI. század egyik legnagyobb magyarjának bizalmas környezetében töltötte, román hagyományaival nem kellett szakítania. Pályája és az az eszme, melynek szolgálatára egész életét feltette, teljesen magyarnak mutatják. Mégis mikor megnősült, román nőt vett magának feleségül. Átalakulása ugyanis, éppen mert minden külső beavatkozás nélkül folyt, az életforma hatására lassan és öntudatlanul ment végbe. Valaki ugyanis — különösen az első nemzedékekből — életformája szerint magyar nemesnek, nemzetiségét illetőleg pedig például románnak érezhette magát: Havaselyi Balázs nevelése, egész élete már a magyarsághoz kötötte, mégis átöröklött beidegződések, tudatalatti érzelmi momentumok úgy vezették választását, hogy élettársát román nőben vélte megtalálni.

A nemesi életforma magyar elemekkel való telítettsége, nagy hatóereje, talán éppen azért, mert a nemzetiségi vonatkozások nem érdekelték, az ide-

³ Vö. Verestói Györgynek néhai Beszprémi Ferencné, Havasalyi Sára felett 1731. március 14-én tartott halotti búcsúztatójával.

⁴ „... statim ab ineunte sua ad ea consecranda incumbens, quibus se pro majorum suorum imaginibus, ornamentis et virtutibus, earundem virtutum se dignum successorem haeredemque declarare posse...”

geneket észrevétlenül magyarrá is tette. Ezzel magyarítható, hogy Nagy alias Velimorovith Demeter délszláv apától és román anyától származó, a nevelő apa román fejedelmi hagyományait büszkén őrző fiai már teljesen elmagyarosodtak. Az áthasonulás titka — láttuk — nem valami külső beavatkozás, hanem az, hogy a háromféle családi és kétféle nemzetiségi hagyományt őrző szülők már mind a magyar nemesség életformájához igazodtak. Így e három különféle elemből csak egy negyedik, a magyar, ötvöződhetett össze.

Havaselyi Balázs és a Havasalyi család sorsa Erdélyben nem egyedülálló. A Petrovich-Horváth, Bálintitt és sok más XVI. században beköltözött idegen eredetű familia multja, meg a román parasztságban található sok orosz és délszláv elem arra figyelmeztet, hogy az asszimiláció tárgyilagos vizsgálataát a magyar és a román történetkutatásnak egyaránt fel kell vennie teendői sorába.

Az erdélyi mértéktörténet kérdéseire. Közel negyedszázada, hogy LEDE-
RER EMMA a régi magyar űrmértékekről írt kitűnő tanulmányával lerakta a magyar mértéktörténet alapjait [Századok 1923: 123—57, 305—26]. Jóllehet dolgozata meggyőző bizonyosság mindenki számára, hogy gazdaságtörténeti kutatásunk elmélyülésének egyik elengedhetetlen előfeltétele régi mérték-rendszereink feltárása, LEDERER munkája mindmáig mégsem talált folytatóra. E kutatások megfeneklése Magyarországon azért nem lett a további munka komoly akadály, mert a gazdaságtörténetnek utóbbi időben ott egyedül virágzó ágát, az agrártörténetet, LEDERER tanulmánya kielégítette. Erdélyben azonban e kérdések tisztázása nélkül még a mezőgazdaság multjának kutatója sem mozdulhat meg. Nem látszik tehát feleslegesnek, akár csak ilyen rövid közleményben is, felhívni a figyelmet a mértéktörténet erdélyi problémáira.

Miként Magyarországon, úgy nálunk is, gazdasági életünk multbeli tagozódása következtében, a gazdaságtörténet egyik leglényegesebb ága az agrártörténet. Az agrártörténész számára pedig elsősorban a régi űrmértékek megállapítása fontos, minthogy a termények mérése régen kizárólag ezekkel történt. Amíg ezeket pontosan nem ismerjük, levéltári forrásaink pompás adatait nem tudjuk mai mértékre átszámítva, élethűen megszólaltatni. Egyelőre nem tisztázhatók az ilyen kérdések, mint, hogy mennyi is volt egy birtok hozama, milyen volt a termények ára, és a termelő az eladott gabonájáért kapott összegezen mennyi iparcikket vásárolhatott magának. Amíg pedig a mértékeket pontosan nem ismerjük, addig vizsgálatainkban a gazdasági élet jelenségei közötti egyik legjobb iránytűt, az árak alakulásának ismeretét is nélkülöznünk kell.

Erdélyben ugyanis, minthogy itt a magyarországiaktól eltérő rendszerek divatoztak, LEDERER eredményei nem használhatók fel. Nem célunk e helyen az erdélyi űrmértékek belső történetével, tehát nagyságukkal és a rendszereken belül történt változásokkal foglalkozni. Alapos számítások s a mienknél sokkal behatóbb forráskutatások hivatottak tisztázni az Erdély egyes vidékein egykor használatban volt mértékeket, ezeknek egymással és a szomszédos országok rendszereivel való összefüggéseit. E sorok feladata eszűn a figyelem felkeltése azáltal, hogy az erdélyi mértékek külső történetének felvázolásával bemutatunk néhányat az ehhez a kérdés-csoportozhoz kapcsolódó problémák közül.

Mielőtt azonban rátérnénk a mértékekre vonatkozó rendelkezések ismeretetésére, röviden kijelöljük az utat, melyen a mérték-rendszereink belső történetére irányuló kutatásoknak el kellene indulniuk.

Levéltári forrásainkból annyi megállapítható, hogy Erdélyben a kolozsvári és a szász köböl volt a két legelterjedtebb gabona-mérték. A fejedelemséghez tartozó Réseken pedig a váradhoz igazították a mércéket. Azt is megfigyelhettük, hogy a két erdélyi köböl közül a nyolc vékából álló kolozsvári volt a nagyobb [EOE. IV, 430]. Egy 1555. évi adat szerint a kolozsvári köböl kétszer akkora volt, mint a szász köböl [EOE. I, 538]. Bár e két egymással vetélkedő mértékrendszer, a kolozsvári magyar és a szebeni szász köböl, látszik Erdély országos mértékének, a XVII. század dereka előtti források figyelmes tanulmányozása ezeken kívül még bizonyára több helyi változat használatát kimutathatná. Legegységesebbnek a hét megye mérték-rendszere látszik, s legtöbbször változattal a székely és szász vidékek kecségtének. Különösen a szász városok közismerten gazdag XVI. századi számadásanyagától remélhető, hogy ott felfedezhetők lesznek a középkorban divatozott kisebb hatósugarú mértékrendszerek nyomai. E változatok összegyűjtését az azok közti összefüggések, valamint a magyarországi köbölrendszerekkel való kapcsolatok tisztázása követhetné. Mindkét irányban nagyon megkönnyítené a munkát, ha LEDERERnek az a feltevése, hogy az erdélyi köböl a kassai köböl-rendszerrel állott rokonságban, beigazolódna [Századok 1923 : 143].

A mértékek nagyságának pontos kiszámításához LEDERERnek a legjobb adatokat a fized-jegyzékek szolgáltatták. Minthogy azonban Erdélyben ilyen forrásanyag nem termelődött, nálunk fokozottabb gondot kell fordítani az egykori eredeti mintamércék felkutatására és vizsgálatára. Ilyen irányú próbálkozás itt Erdélyben, az újabb idők nagy pusztítása ellenére is, sokkal több sikerrel kecsegtet, mint amennyivel LEDERER kutatása Magyarországon járt. Régi városházaink lomtáraiban talán még ma is ott lepi a por az egykori hiteles mintákat, melyekhez a polgárok saját mértékeiket szabták. Ilyen helyeken, vagy a városi múzeumokban az alapos kutatás bizonyára még ma is eredményre vezetne.

A mértékrendszerek száraz és látszólag semmitmondó kérdéseinek boncolgatása azonban általánosabb gazdaságtörténeti tanulságokat is ígér. Az erdélyi gazdasági élet fejlődését tükrözi mindjárt maga a köböl-rendszer. A köböl ugyanis sajátosan magyar űrmérték, mely Magyarországon kívül egyedül Erdélyben volt használatos [i. h. 128]. Az erdélyi köböl azonban, ellentétben az öt vagy tíz osztórészes magyarországi rendszerekkel, nyolc vékára oszlott. A nyolcas és tizenkettes tagozású mértékrendszerek pedig, tudjuk, kifejezetten német eredetűek [uo.]. A mezőgazdasági termékek mértékegységét tehát a magyarság adta Erdély népeinek, de ennek a kereskedelemhez szükséges differenciálódása — amint a nyolcas véka-beosztás és az éjtel elnévezés mutatja — már a szász polgárok kezén mehetett végbe [EOE. I, 538].

A kolozsvári köbölrendszer a középkorban is nagy elterjedtségnek örvendhetett, mert mindjárt a fejedelemség kialakulásakor uralomra jutott. Harcot egyedül csak a szászok mértékrendszerével kellett vívnia, de ebből is hamarosan győztesen került ki. 1549-ben az országgyűlés Erdély-szerzte a kolozsvári köbölt tette kötelező gabonamértékké; a bor mérésére ugyanekkor a szász mérték-rendszert hagyta meg [EOE. I, 298—9, II, 106, 114]. A fiatal erdélyi fejedelemség egyes részeinek fokozatos egybeforrása a mértékek történetében is nyomon követhető. Az országos rendelkezések ellenére tovább élő helyi mértékek ellen 1578-ban az országgyűlés újabb egységesítő határozatokat kényszerült hozni [EOE. III, 123]. Kimondták: „mivel hogy egy házában vagyunk, az sok különb-különbféle helyeken való mirtikek, úgy mint

köböl, ejtel és mása letétesenek," és mindenütt, falun és városon, székelvényen és százságon „az kolozvári köböllel iljenek, ahoz szabják köblöket." Elrendelték továbbá, hogy „Bihar vármegye az budai pinttel mérjen, cseber számára mind az több vármegyékkel egyetembe egy bormértéket tartván Krasznában és Közép Szolnok vármegyében. Váradon pedig búza és gabona mértékkal becsóvel éljenek az ő régi jó módjuk szerint. Debreczen és egyéb helyek is Bihar vármegyében az váradi becsóhoz szabják köblöket. Köböl pedig az kolozvári legyen, contrarium facientes vero eadem poena puniantur, prout in regno Transsylvaniae" [EOE. III, 133—4].

A XVI—XVII. század fordulójának nagy zavarában ez az új egység megbomlott, és némelyik város, például Dés és Beszterce, külön vékát kezdett használni. A kolozvári köböl tekintélye azonban már annyira általános volt, hogy amint a rend helyreállott, Kolozsvár iránytszabó szerepéhez többé semmi kétség nem férhetett. 1613-ban, 1615-ben, 1622-ben, 1623-ban, 1624-ben az abusosok eligazításához a rendek egyhangúan a kolozvárit ismerték el „igaz mértéknek" [EOE. VI, 283, VII, 254, VIII, 99, 128, 238]. Erdély fénykorában tehát a Királyhágón innen a kolozvári, a magyarországi részekben pedig a váradi lett a hivatalosan elfogadott mérték. Ezt a gyakorlatot rögzítették 1653-ban az Approbatákban azzal a változtatással, hogy a váradi rendszert Bihar, Zaránd és Máramaros megyére korlátozták, a kolozvári mértékek használatát pedig Kraszna és Közép-Szolnok területére is kiterjesztették [Apr. Const. III. p. XLV. t. 1. a.]. Ebből a tényből is kiolvasható, hogy a korábbi állapottal ellentétben, a fejedelemség súlypontja a gazdagabb, de az állandó harcok következtében katonai végvidékké lett Partiumról fokozatosan a belső-erdélyi országrészre tolódott át [EOE. X, 145, XI, 195]. Ez a folyamat a hódoltság közelebb kerülésével nagyon meggyorsult. Várad eleste után, 1667-ben, elrendelték, hogy „mindenütt ez országban méréssek az ejtel és véka" a kolozvárihoz [EOE. XIV, 220—1]. Az 1683. évi országgyűlés egyik végzése nem hagy kétséget afelől, hogy e döntés valóban a kolozvári rendszer egyeduralmát jelentette az egész fejedelemségben. Ekkor ugyanis, megismételve az 1667. évi határozatot, expressis verbis kimondták: „mindenütt ez országban, ide értetvén a partium és székeshelyek is, az vékák, ejtelek, sing és fontok is az kolozvári igaz mértékekhez conformáltassanak" [EOE. XVIII, 90—1].

Az északról benyomuló török hatalom előőrse: az általános pusztulás és gazdasági romlás azonban Kolozsvár helyzetét hamarosan megrendítette. A török martalócsapatok hatósugarába került és katonai szervezetű vég-hellyé lett város kezéből kiesett gazdasági vezetést régi ellenfele, Nagyszombat ragadta magához. Már 1691-ben, amikor a rendek a „régfő fogva fenforgó és közönséges kárunkra terjedő egyenetlenségét" a mértékeknek megszüntetni akarják, elrendelik, hogy „hozassanak Szebenből azon város és az ő felsége commissariusi pecsétekkel megjedezett usualis egy-egy vékát, vedret, ejtelt és egyes, ötös s tíz fontos vasból csinált mértékeket és osztán a vékát lenmaggal vagy kölessel színültig töltetvén, próbálják meg, hogy a beletöltött lenmag vagy köles 16 ejtelnél sem több sem kevesebb ne legyen; azután azzal az ejtelvel próbálják meg a vedret is, hogy az is sem nagyobb, sem kisebb 8 ejtelnél ne legyen" [EOE. XX, 457—8]. Az így hitelesített mértékeket aztán adják ki a vármegyéknek és városoknak minta-mértékül. A szebeni német mérték azonban csak a rendkívüli helyzet és a megszálló osztrák katonaság rokonszenve következtében válhatott országossá. A megyékben és főként az északi részekben azonban még ekkor sem barátkoztak meg vele. S amikor a béke beköszöntével a természetes gazdasági vonzások

újából érvényesülhettek, a kolozsvári köből ismét visszanyerte vezetőszeropét. A Királyföldön és általában Erdély délkeleti részein azonban a szász köből is tovább élt, aminthogy ezt az ellenfelét a helyi használatból a kolozsvári köből XVII. századi fénykorában sem tudta teljesen kiszorítani. A Partiumban sem tudott a kolozsvári köből sohasem teljesen fölébe kerülni a magyarországi rendszereknek. Így, amikor az önálló fejedelemség megszűnt, az egykori Részeken minden nehézség nélkül ismét a Magyarország többi részén használatos mértékek általánosulhattak. Az Erdéllyel való hosszú kapcsolat emlékeként azonban a lakosság körében sokáig tovább éltek a régi elnevezések [Corpus Statutorum III, 364, 497, 619].

Végül a kolozsvári és szebeni rendszer elterjedésének térképezése esetén kirajzolódának előttünk Erdély tájainak gazdasági vonzásköröi. További részletkutatások feladata lenne tisztázni azt is, hogy milyen gazdasági erők tették éppen a kolozsvárit Erdély vezető mértékrendszerévé. Fontos volna tudnunk, hogy vajjon külkereskedelmi viszonylatban, kelet és nyugat felé egyaránt a kolozsvári volt-e az elismert mérték. A szász és magyar elemnek régi kereskedelmünkben játszott szerepét tudnánk így közvetett módon lemérni. A mértékrendszerekkel kapcsolatos kérdések tisztázásával a régi erdélyi gazdasági élet nyugati vagy keleti tájékozódása, legalább is mezőgazdasági viszonylatban, eldönthető volna. A magyarországi mértékekkel való összevetés mellett azonban figyelemmel kellene azt is kísérenünk, hogy a román vajdaságokkal és rajtuk keresztül a török és keleti kereskedelemmel való közismerten élénk árucere milyen nyomokat hagyott Erdély mértékrendszerében. Nistor alapvető tanulmányai¹ ugyanis sejtetik, hogy amiként a magyar rendszerek hatottak a moldvai mértékekre, ugyanúgy a vajdasági kereskedelem is hozzájárulhatott az erdélyi mértékrendszerek sajátos alakulásához. Nem téveszthető ugyanis a legjelentéktelenebbnek tetsző kérdések vizsgálatakor sem szem elől, hogy Erdély gazdasági életének multját csakis ilyen keleti és nyugati irányban egyaránt tájékozódó kutatás tárhatja fel.

JAKÓ ZSIGMOND

A babilóniai vetőeke. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárában 1945. május 1—15-ig rendezett mezőgazdasági kiállításon főleg a kézi-szerszámok fejlődése került bemutatásra. Köztük természetesen maga az eke is. A helybeli Gazdasági Akadémia tulajdonában levő, rajzolt eke-képek világviszonylatban is gazdag és tanulságos képet nyújtottak az eke fejlődéséről a legprimitívebb formától a mai idők legfejlettebb formáig. Ezt a gazdag képet, a kiállítás rendezősege a Múzeum őskori anyagának beillesztésével és néhány kézírizzal (ezeket ifj. dr. Kós Károly készítette el) kiegészítve még tetszetősebbé tette. Az alább leírandó babilónai vetőgép képére azonban nem emlékezem az ott látottak között. Ha meg lett volna is, kísérő alakok nélkül mutathatták be, és így teljesen értelmét veszítve, nem szolgálhatta tulajdonképeni célját, azaz annak bemutatását, hogy az ember már ilyen korai időkben kísérletezett mezőgazdasági gépek előállításával. Itt épen az ekével kapcsolatos vetőgépről van szó, tehát a szántás és vetés gondolatának összesűrítéséről és a különböző eljárások összekombinálását megtestesítő gép előállításáról.

¹ Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau. Gotha, 1911. — Handel und Wandel in der Moldau. Czernowitz, 1912. 139—56.